

Konrad Bobiatyński

<https://orcid.org/0000-0002-9832-3048>

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego

Zbigniew Hundert

<https://orcid.org/0000-0002-5088-2465>

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum

W służbie obojga narodów – mechanizmy kariery podstolego rzeczywistego Kazimierza Michała Pusłowskiego w latach 1660–1696

Zarys treści

Artykuł przedstawia mechanizmy kariery wojskowej i politycznej podstolego rzeczywistego Kazimierza Michała Pusłowskiego w latach 1660–1696. Jego celem jest przybliżenie biografii jednego z wyróżniających się dowódców średniego szczebla w armii litewskiej lat 70. i 80. XVII w. oraz pokazanie, jak ważną rolę w budowaniu pozycji wojskowej, politycznej i społecznej odegrał 15-letni okres służby w husarii koronnej oraz stosunki z czołowymi postaciami sceny politycznej Rzeczypospolitej, jak Jerzy Lubomirski, Jan Sobieski, Michał Kazimierz Radziwiłł, Kazimierz Jan i Benedykt Paweł Sapiehowie oraz Jan Karol Dolski.

Abstract

The article describes the military and political career mechanisms of Kazimierz Michał Pusłowski, a *podstoli* (Deputy Master of the Pantry) of Rzeczyca, in 1660–1696. It aims to shed light on the life of one of the outstanding mid-level commanders in the Lithuanian army in the 1670s and 1680s, and to show how vital a role in building his military, political, and social position was of his fifteen-year period of service in the Crown Hussars and relations with leading figures of the political scene in the Commonwealth, such as Jerzy Lubomirski, Jan Sobieski, Michał Kazimierz Radziwiłł, Kazimierz Jan and Benedykt Paweł Sapiehas, and Jan Karol Dolski.

Słowa kluczowe: kadra oficerska, armia koronna, armia litewska, husaria, patronat wojskowy, więzy klientalne

Keywords: officer cadre, Crown army, Lithuanian army, Hussars, military patronage, clientage bonds

Rozbudowa sił zbrojnych Rzeczypospolitej w okresie wielkich wojen drugiej połowy XVII w. stworzyła dla wielu przedstawicieli stanu szlacheckiego okazję do zrobienia spektakularnej kariery i znacznego podniesienia tak swojej pozycji społecznej, jak też statusu majątkowego. Długotrwałość konfliktów militarnych sprawiła też, że więcej wojskowych niż w pierwszej połowie tego stulecia miało w swoich biografjach służbę w armii zarówno koronnej, jak i litewskiej. Wydaje się, że takie transfery były zdecydowanie częstsze w przypadku zaciągu cudzoziemskiego, gdzie mamy do czynienia z wysokim stopniem profesjonalizacji kadry oficerskiej. W większości w jej skład wchodziłi przedstawiciele szlachty inflanckiej, kurlandzkiej i pruskiej oraz cudzoziemcy pochodzący z zachodu Europy, często niemający ścisłych związków z jedną tylko prowincją państwa polsko-litewskiego, a zatem nieutożsamiający się z którąkolwiek z nich – Koroną lub Litwą¹.

Chyba mniej przykładów mobilności znajdziemy w jednostkach zaciągu narodowego. Niemniej i tutaj można wskazać dosyć szerokie grono dowódców, którzy mieli za sobą staż w wojskach obojga narodów. W przypadku kadry armii litewskiej epizod służby w wojsku kwarcianym (rozpoczętej jeszcze przed 1648 r.) zaliczyli chociażby znani oficerowie kawalerii – Jan Jacek Ogiński, który karierę zakończył jako hetman polny litewski, czy też pułkownik Stanisław Jan Lipnicki². W latach 1667–1673 rotmistrzem jazdy koronnej był Franciszek Stefan Sapieha – jeden z synów hetmana wielkiego litewskiego Pawła Jana, który powrócił na Litwę dopiero przed kampanią chocimską³. Ciekawym przykładem jest Roman Lenkiewicz Ipohorski. Zapewne w 1685 r. został on porucznikiem nowo utworzonej

¹ Liczne przykłady, głównie przejścia z gwardii JKM do armii litewskiej, zob. M. Nagielski, *Liczebność i organizacja gwardii przybocznej i komputowej za ostatniego Wazy (1648–1668)*, Warszawa 1989; A. Rachuba, *Oficerowie cudzoziemskiego autoramentu w armii Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1648–1667*, w: *Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1998, s. 57–71; *idem*, *Kariery oficerów cudzoziemskiego pochodzenia w armii litewskiej w XVII w.*, w: *W służbie obcych monarchów i państw. Mechanizmy karier obcokrajowców w armiach oraz administracji państwowej*, red. T. Ciesielski, Warszawa 2015, s. 35–51; *idem*, *Uwagi i uzupełnienia do Słownika biograficznego oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 106, 2015, nr 3, s. 577–593; M. Wagner, *Korpus oficerski wojska polskiego w drugiej połowie XVII wieku*, Oświęcim 2015; *idem*, *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 1–3, Oświęcim 2013–2018.

² M. Nagielski, *Pułkownik Stanisław Lipnicki. Przyczynek do problematyki awansu kadry zawodowej armii Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: *Litwa w epoce Wazów*, red. W. Kriegerseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 327–328, 337; A. Rachuba, *Jan Jacek Ogiński*, w: *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, red. M. Nagielski, Warszawa 2006, s. 202.

³ K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016, s. 247–248; M. Nagielski, *Sapiehowie w armii koronnej w dobie panowania Jana Kazimierza Wazy*, w: *Сяпегі: асобы, кар’еры, маёнтки*, red. А.А. Скеп’ян, Мінск 2018, s. 101–102; Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, wyd. 2 popr. i uzup., Oświęcim 2019, s. 99, 128, 148–149.

chorągwi husarskiej hetmana polnego litewskiego Józefa Bogusława Słuszki, a wcześniej pełnił podobną funkcję w chorągwi pancerniej hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jana Jabłonowskiego⁴.

Na tym tle należy wyróżnić karierę wojskową podstolego rzeczyckiego Kazimierza Michała Pusłowskiego (zm. 1696 r.). Co ciekawe, najlepiej zbadanym, jak na razie, fragmentem jego życiorysu pozostawała służba w wojsku koronnym, przede wszystkim w chorągwi husarskiej Jana Sobieskiego, marszałka i hetmana wielkiego koronnego, a od 1674 r. króla polskiego⁵. Natomiast zdecydowanie mniej wiadomo o okresie, kiedy oficer ten przeszedł do armii litewskiej, jak też o jego działalności politycznej na szczeblu lokalnym czy też sprawach majątkowych. Na szczęście wiele informacji dotyczących tych zagadnień można znaleźć przede wszystkim w zachowanej do naszych czasów części archiwum Pusłowskich⁶.

Rodzina Mongud Pusłowskich herbu Szeliga odmienny pochodziła z powiatu upickiego, gdzie znajdowało się jej gniazdo rodowe Pusłowie (Pusłów, Pousleje). Ojciec naszego bohatera, Jakub (zm. 1638 r.) był zasłużonym żołnierzem armii litewskiej, miał też za sobą służbę na dworach magnackich, najpierw u kasztelana wileńskiego Hieronima Chodkiewicza (od 1611 r.), a następnie koniuszego litewskiego Pawła Stefana Sapięhy (od 1617 r.). Za swoje zasługi otrzymał urząd owiesnego królewskiego oraz nadania kilku niewielkich dóbr w powiecie rzeczyckim (w 1636 r.). Zapewne w połowie lat 20. XVII w. Pusłowski osiedlił się w powiecie słonimskim, gdy po ślubie z Barbarą z Syruciców stał się właścicielem dóbr Pieski (w części wniesionych przez żonę w posagu, w części wykupionych). Z małżeństwa tego urodziło się trzech synów: Bartłomiej Ambroży, który wstąpił do zakonu dominikanów⁷, Jacek oraz Kazimierz Michał⁸.

Naturalną drogą kariery dla najmłodszego męskiego potomka rodziny szlacheckiej, która nie wyróżniała się statusem majątkowym, stała się służba wojskowa. Niestety, o jej początkach nie wiemy zbyt wiele. Seweryn Uruski zapisał,

⁴ LNNB, f. 5, op. 1, nr 699, Kopia listu towarzysza jednego [Tyrytana Serdjana Tortynaczewskiego] do jmp. Lenkiewicza, podkomorzego mozyrskiego, porucznika usarskiego jmp. hetmana polnego WKL, 1688 r., k. 37–39; zob. też M. Wagner, *Lenkiewicz-Ipohorski (Pozhorski) Roman*, w: *idem, Słownik biograficzny...*, t. 1, s. 166–167 (tu brak wzmianki o służbie Lenkiewicza w armii litewskiej, o niej zob. A. Rachuba, *Uwagi i uzupełnienia...*, s. 589–590).

⁵ Z. Hundert, *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, wyd. 2 popr., Oświęcim 2014, s. 181, 185, 197–198.

⁶ Głównie: BJ, akc. 236-239/99. Szerzej o archiwum Pusłowskich zob. I. Zlot, „Spuścizna Rzeczpospolitej Obojga Narodów”. *Polskie, litewskie i białoruskie dziedzictwo pozostałe po rodzinie Pusłowskich*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2017, nr 1(24), s. 87–98.

⁷ Pełnił w nim ważne funkcje, m.in. przeora wileńskiego, następnie trockiego i dereczyńskiego.

⁸ S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 15, Warszawa 1931, s. 84–85; *Diariusz Jakuba Pusłowskiego z lat 1611–1625*, oprac. Z. Pietrzyk, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 52, 2002, nr 1/2, s. 119–130; I. Zlot, *op. cit.*, s. 81–82 (tu błędna informacja, że J. Pusłowski został starostą okszałyńskim).

że Kazimierz Michał Pusłowski miał brać udział już w bitwie pod Beresteczkiem (1651 r.), ale informacji tej nie jesteśmy w stanie zweryfikować⁹. W 1657 r. był z pewnością żołnierzem armii litewskiej i zapewne za zasługi wojenne otrzymał po śmierci Jana Kostki nadanie na Siebrowicze i Mutniewicze – dobra położone w powiecie rzeczyckim w trakcie czeczerskim¹⁰.

Przebieg służby wojskowej Pusłowskiego jest uchwytny źródłowo dopiero od 1660 r., kiedy zaciągnął się do nowo utworzonej w kompucie koronnym chorągwi husarskiej króla Jana Kazimierza, którą dowodził starosta lubelski Aleksander Ludwik Niezabitowski. Wprawdzie nie mamy absolutnej pewności, że był to jego pierwszy przydział służbowy w armii koronnej, ale należy to uznać za wysoce prawdopodobne. Utworzenie drugiej w Koronie, a trzeciej w armiach obojga narodów królewskiej jednostki husarskiej znacznie poszerzało możliwości zaciągu do najbardziej elitarnych oddziałów jazdy, pozwalając też na zbliżenie się do monarchy i pozyskanie jego łask¹¹. Z tych właśnie powodów taka droga kariery wojskowej mogła wydawać się Litwinowi atrakcyjna.

Pusłowski widnieje w wykazach chorągwi husarskiej JKM nowego zaciągu od pierwszego kwartału jej istnienia, rozpoczynając służbę w poczcie trzykonnym od 1 stycznia 1660 r. Wśród 38 towarzyszy zajmował pozycję 17., a więc w połowie stawki. W chorągwi królewskiej służył co najmniej do drugiego kwartału 1662 r., od trzeciego kwartału 1660 r. już w poczcie czterokonnym, dalej plasując się w połowie hierarchii¹². Kolejne zachowane rejestry popisowe tej jednostki pochodzą z okresu: trzeci kwartał 1663 – drugi kwartał 1667 r., a w nich nie odnotowujemy już Pusłowskiego jako towarzysza¹³. Oznacza, to, że opuścił on szeregi królewskiej husarii na przełomie 1662 i 1663 r.¹⁴

Chorągiew królewska z Pusłowskim jako towarzyszem nie wzięła udziału w działaniach militarnych prowadzonych przeciwko wojskom moskiewskim w 1660 r., ponieważ pozostała u boku króla we Lwowie¹⁵, znajdując się zapewne w fazie orga-

⁹ S. Uruski, *op. cit.*, s. 85.

¹⁰ *Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2001, s. 284.

¹¹ O znaczeniu królewskich chorągwi husarskich zob. Z. Hundert, *O instytucji królewskich chorągwi husarskich w obu komputach wojsk Rzeczypospolitej w czasach Jana III (1674–1696)*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, red. Z. Hundert, T. Mleczek, Warszawa 2020, s. 151–169.

¹² AGAD, ASK, dz. 85 (Akta Skarbowo-Wojskowe), sygn. 93, Rejestry popisowe chorągwi husarskiej JKM pod A.L. Niezabitowskim w okresie służby: 1 I 1660–30 VI 1662, k. 51–57; Z. Hundert, *Husaria koronna...*, s. 185. O znaczeniu kolejności towarzyszy w rejestrach zob. M. Wagner, *Korpus oficerski...*, s. 34–35.

¹³ AGAD, ASK, dz. 85 (Akta Skarbowo-Wojskowe), sygn. 96, Rejestry popisowe chorągwi husarskiej JKM w okresie służby: 1 VIII 1663–31 VII 1667, k. 18–31.

¹⁴ Choć Jan Kazimierz tytułował go, chyba z przyzwyczajenia, towarzyszem swojej chorągwi husarskiej jeszcze w dokumencie z 14 IV 1664 r.; BJ, akc. 236/99, bpag.

¹⁵ P. Kroll, *Wykorzystanie husarii koronnej na ukraińskim obszarze działań wojennych w latach 1648–1667*, w: *W boju i na paradzie...*, s. 138.

nizacji. Nie przystąpiła też do związku wojska koronnego w 1661 r., dochowując wierności monarsze¹⁶. Pusłowski w trakcie (lub po zakończeniu) konfederacji wojskowych z lat 1661–1663 przeszedł do chorągwi husarskiej marszałka wielkiego i hetmana polnego koronnego Jerzego Sebastiana Lubomirskiego, której porucznikiem był Aleksander Polanowski. Decyzja ta wydaje się dość radykalna, wybrał bowiem jednostkę nie tylko stojącą niżej w wojskowej hierarchii (choć oddziały hetmańskie też cieszyły się wysokim prestiżem), ale przede wszystkim chorągiew należącą do głównego adwersarza dworu – osoby, która niebawem wystąpiła przeciw Janowi Kazimierzowi zbrojnie. Pusłowski, zapewne z racji swej wcześniej służby w chorągwi królewskiej, już w trzecim kwartale 1663 r. był sklasyfikowany w wykazach roty Lubomirskiego dość wysoko, bo na 9. miejscu (w trzykonnym poczcie) wśród 43 towarzyszy. Jego pozycja stopniowo w kolejnych kwartałach ulegała wzmocnieniu, aż w końcu w ćwierci zaczynającej się 1 maja 1667 r. znalazł się on w hierarchii towarzyskiej na miejscu trzecim – po uprzednich awansach (albo zakończeniu służby) części wyżej zapisanych towarzyszy¹⁷.

Możemy przypuszczać, że Pusłowski przeszedł cały szlak bojowy swojej jednostki. Walczył zatem w kampanii zadnieprzańskej w latach 1663–1664 i brał udział chociażby w próbach zdobycia Głuchowa (29 stycznia 1664 r.), które jego chorągiew okupiła dużymi stratami¹⁸. Powinien też uczestniczyć w działaniach wojny domowej w latach 1665–1666 po stronie pozbawionego urzędów przez dwór Lubomirskiego. Jednostka, w której służył, weszła do konfederacji Adama Ostrzyckiego, stanowiąc trzon sił zbrojnych przywódcy rokoszu, a monarsze nie udało się przeciągnąć jej na swoją stronę¹⁹. Wydaje się zatem, że okres służby w husarii Lubomirskiego pozwolił Pusłowskiemu „zadomowić się” w armii koronnej oraz związać się z politycznym zapleczem eksmarszałka w wojsku, a więc

¹⁶ M. Nagielski, *Liczebność i organizacja gwardii...*, s. 99–100.

¹⁷ AGAD, ASK, dz. 85 (Akta Skarbowo-Wojskowe), sygn. 99, Rejestry popisowe chorągwi husarskiej J.S. Lubomirskiego w okresie służby: 1 VIII 1663–31 VII 1667, k. 86–101. Z towarzyszy zapisanych wyżej od Pusłowskiego chorągiew opuścił np. Mikołaj Jan Złotnicki, który w 1665 r. został porucznikiem chorągwi pancernej. Przykładem awansu jest Andrzej Prusinowski, który w 1667 r. został chorążym w tej jednostce husarii; zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 185–186.

¹⁸ A. Polanowski do J.S. Lubomirskiego, Głuchów, 9 II 1664 r., w: *Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, t. 4, oprac. W.S. Broel-Plater, Warszawa 1859, s. 146–148; Z. Hundert, *Aleksander Polanowski – porucznik husarski oraz pułkownik Jego Królewskiej Miłości*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2, 2013, s. 52–53.

¹⁹ Zob. Komput wojska jmp. Jerzego Lubomirskiego i która chorągiew za którą chodzi, a. 1665, w: M. Nagielski, *Druga wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-wojskowych Rzeczypospolitej u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy*, Warszawa 2011, s. 333–334. Nawiasem mówiąc, podczas rokoszu koledzy Pusłowskiego spod chorągwi, jak Andrzej Prusinowski, Andrzej Hynek czy Andrzej Rozwadowski byli – jako komisarze do rokowań konfederatów z dworem – aktywnymi rzecznikami interesów swego nominalnego rotmistrza; zob. *idem*, *Działania zbrojne rokoszu Jerzego Lubomirskiego w 1665 roku*, w: *ibidem*, s. 247, 249, 253, 258.

grupą, na bazie której swoją pozycję od 1667 r. będzie budować Jan Sobieski – oczywiście nie bez korzyści dla naszego bohatera.

Po śmierci Lubomirskiego w styczniu 1667 r. jego chorągiew husarską, podobnie jak wcześniej urzędy ministerialne, przejął Jan Sobieski. Szybko zyskał też przychyłność kadry dowódczej i towarzyskiej nowych podkomendnych, a to przyspieszyło proces pozyskiwania przez niego „osieroconej” po śmierci patrona klienteli wojskowej Lubomirskiego. Oparcie się na tej grupie było natomiast jednym z fundamentów władzy Sobieskiego nad wojskiem koronnym, skutecznie wykorzystywanym przez hetmana w działalności politycznej, zwłaszcza w dobie panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego w latach 1669–1673²⁰. Puśłowski jako towarzysz husarski Sobieskiego już w pierwszym kwartale 1668 r., a więc w czasie, kiedy patron jego oddziału został hetmanem wielkim koronnym (5 lutego 1668 r.), zajmował w roli oddziału pierwsze miejsce²¹. W praktyce oznaczało to, że był on po poruczniku Aleksandrze Polanowskim i chorążym Andrzeju Prusinowskim trzecią w hierarchii jednostki osobą (wyłączając nominalnego patrona) i w razie ich nieobecności był predestynowany do objęcia komendy²². Tak ukształtowana struktura dowódcza w chorągwi husarskiej Sobieskiego funkcjonowała do drugiego kwartału 1675 r., gdy Puśłowski po raz ostatni został odnotowany w wykazach jako towarzysz²³. Tym sposobem podczas 15-letniej służby w koronnej husarii przez prawie połowę tego czasu (7 lat) był pierwszym w hierarchii towarzyszem chorągwi rangi hetmańskiej i od 1674 r. królewskiej. Na ironię zakrawać może fakt, że Sobieski, który przed swoim wyborem na tron miał bardzo słabe związki z Wielkim Księstwem Litewskim i nie orientował się w tamtejszych realiach politycznych, na pierwszym miejscu w hierarchii towarzyskiej swojej najbardziej elitarnej i prestiżowej jednostki miał właśnie Litwina!²⁴.

²⁰ Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 38–42; *idem*, *Patronat wojskowy Jana Sobieskiego 1667–1696. Rola, znaczenie, postulaty badawcze*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne” 146, 2019, nr 2, s. 483–486.

²¹ AGAD, ASK, dz. III, sygn. 5, Rejestr popisowy chorągwi husarskiej J. Sobieskiego za okres służby: 1 II–30 IV 1668, k. 1154.

²² O towarzyszach husarskich, którym powierzano funkcję namiestnika na podstawie kolejności w rejestrach oddziału, zob. Z. Hundert, *Husaria koronna...*, s. 260–264; zob. też M. Wagner, *Korpus oficerski...*, s. 36–37.

²³ Zob. AGAD, ASK, dz. 85 (Akta Skarbowo-Wojskowe), sygn. 104, Rejestry popisowe chorągwi husarskiej hetmana Sobieskiego w okresie służby: 1 V 1673–30 IV 1674, k. 142–147; *ibidem*, sygn. 108, Rejestry popisowe chorągwi husarskiej hetmana, a potem króla Jana III w okresie służby: 1 II 1674–31 I 1677, k. 78v–90. Wszystkie te wykazy odnotowują Puśłowskiego na czele poczty trzykonnego. W latach 1673–1675 pod chorągwią służyło od 48 do 58 towarzyszy; zob. Z. Hundert, *Husaria koronna...*, s. 101–108.

²⁴ O związkach Jana III z Litwą zob. K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię...*, s. 233–235; *idem*, *Stosunki Jana III Sobieskiego z litewską elitą władzy w pierwszym okresie rządów (1674–1676)*, w: *Sobieski. Wokół spisków i konfederacji*, red. M. Nagielski, Warszawa 2015 (Biblioteka Epoki Nowożytnej, t. 2), s. 130.

W okresie służby w chorągwi Sobieskiego Pusłowski sprawował choćby funkcję deputata jednostki po odbiór żołądu. W lutym 1670 r. odebrał we Lwowie środki z pogłównego żydowskiego z województwa ruskiego, asygnowane na zaległe zasługi jego roty. Podpisał się wówczas jako deputat od chorągwi i podstoli rzeczycki²⁵. Zgodnie z obecnym stanem wiedzy jest to najstarszy dokument, w którym tytułowany był on tym urzędem. Kiedy go otrzymał – dokładnie nie wiadomo. Możemy jedynie domniemywać, że miało to miejsce w momencie, kiedy mógł już skorzystać z protekcji Sobieskiego (od 1667 r.)²⁶.

Pusłowski w czasie służby w husarii hetmańskiej wykazał się aktywnością także w kulminacyjnym punkcie walki politycznej pomiędzy dworem królewskim Michała Korybuta a profrancuskimi malkontentami z Sobieskim na czele, który przypadł na przełom lat 1672 i 1673. U boku prominentnych opozycjonistów i starszyny wojskowej brał udział w lutym 1673 r. w zjeździe łowickim, a następnie jako jeden z dwunastu posłów wojskowych udał się do Warszawy na sejm, zakończony ostatecznie ugodą pomiędzy dworem a opozycją²⁷. W instrukcji sporządzonej na początku marca wojsko poparło swego wodza, tym samym Pusłowski, jako delegat wojskowy, działał wyraźnie w interesie Sobieskiego²⁸. Dość wspomnieć, że w latach 1668–1673, gdy decyzja hetmana wielkiego o wyborze posłów wojskowych była przesądzająca, na dziesięciu odbytych sejmach armię koronną reprezentowało minimum 52 delegatów, przeważnie oficerów obu zaciągów. Wśród zidentyfikowanych dotąd posłów tylko siedmiu było towarzyszami husarskimi, z czego trzech towarzyszami husarii Sobieskiego – poza Pusłowskim jeszcze Marcin Cieński i Stefan Tarnawski, a więc posłowie na drugi sejm 1670 r.²⁹ Jak więc widać, na początku lat 70. Kazimierz Michał zajmował znaczącą pozycję zarówno w armii koronnej, jak i w środowisku hetmana wielkiego koronnego.

²⁵ AGAD, ASK, dz. V, sygn. 10, Pokwitowanie K.M. Pusłowskiego odbioru środków z pogłównego żydowskiego na husarię J. Sobieskiego, Lwów, 20 II 1670 r., f. 284; Z. Hundert, „Kopijników, czyli husarzy chorągwie, owo czoło wojska, owa nieodparta w wojnie potęga, powinny być pomnożone” – Hetman Jan Sobieski a husaria koronna w latach 1667–1673, w: *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski i jego czasy (1665–1674)*, red. D. Milewski, Warszawa 2014, s. 265.

²⁶ Dotychczas w literaturze podawano, że Pusłowski piastował ten urząd w 1673 r.; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczółt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2020, s. 380.

²⁷ L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Lublin 2005, s. 158–159; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 372.

²⁸ AGAD, MK, *Libri Legationum*, sygn. 25, Instrukcja wojska koronnego na sejm pacyfikacyjny, Ujazdów, 2 III 1673 r., k. 506–506v (druk w: *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 10, 1964, cz. 2, s. 239–240); Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 373–374; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1, Zabrze 2009, s. 315–316; L.A. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 251.

²⁹ Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 203–208, 385–390.

Znane dotąd źródła nie wspominają bezpośrednio o udziale Pusłowskiego, jako towarzysza husarskiego, w działaniach wojennych. Musimy zatem przyjąć, że jego *itinerarium* bojowe odpowiadało szlakowi chorągwi – w przeciwnym razie trudno sobie wyobrazić, by Litwin mógł zachować pierwsze miejsce w rejestrach, w których znajdowało się wielu przedstawicieli znamienitych rodzin szlacheckich z Korony. Służąc w chorągwi husarskiej Sobieskiego (1667–1675), podstoli rzeczycki uczestniczył zapewne we wszystkich starciach z Portą i jej lennikami, a więc w kampanii podhajeckiej w 1667 r., w kampanii ukraińskiej w 1671 r. i w bitwie braclawskiej (26 sierpnia 1671 r.), w działaniach zgrupowania Andrzeja Prusinowskiego w 1672 r. i w hetmańskiej wyprawie na czambuły tatarskie (5–14 października 1672 r.), w natarciach grupy uderzeniowej wojewody ruskiego Stanisława Jana Jabłonowskiego w zwycięskiej bitwie chocimskiej (11 listopada 1673 r.) czy też w kampanii jesienno-zimowej króla w latach 1674–1675³⁰. Po tym zakończył służbę wojskową w kompucie koronnym i powrócił do rodzimej armii litewskiej, awansując przy tym – został bowiem chorążym husarskim w rocie podkanclerzego i hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła. Liczyła ona 150 koni, a jej porucznikiem był chorąży orszański (od 1676 r. strażnik litewski) Samuel Kmicic.

Historycy na ogół nie uznają funkcji chorążego za dystynkcję oficerską³¹. Wydaje się jednak, że po 15 latach służby towarzyskiej w husarii koronnej Pusłowski otrzymał znaczący awans na stanowisko dowódcze. Należy bowiem pamiętać, że chorążym doborowych rot królewskich i hetmańskich nie raz przypadła w udziale komenda nie tylko samych jednostek pod nieobecność poruczników, ale także większych zgrupowań wojskowych. Chorąży z oddziału Pusłowskiego, Andrzej Prusinowski, był pod koniec 1669 r. regimentarzem większej grupy armii koronnej, stacjonującej pod Bohurynem na Wołyniu³², natomiast latem 1672 r. dowodził 20 rotami jazdy zgromadzonymi pod Husiatyniem na Podolu³³. Chorąży królewskiej rotacji husarskiej Michała Korybuta, Jan Kłobuchowski (*vel* Kłobukowski), objął z kolei komendę nad armią zbierającą się w obozie pod Kryłowem latem 1673 r., podczas mobilizacji przed kampanią chocimską³⁴. Analogiczne praktyki stosowano w armii litewskiej. W 1683 r., po zakończeniu kampanii węgierskiej, dowództwo nad wojskiem przekazano Stanisławowi Popławskiemu, chorążemu husarskiemu wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Jana Sapiehy³⁵.

³⁰ Na podstawie: *idem*, *Husaria koronna...*, *passim*; *idem*, *Aleksander Polanowski...*, s. 55–63.

³¹ Zob. M. Wagner, *Korpus oficerski...*, s. 37–38.

³² LNNB, f. 5, op. 2, nr 2395, Dekret A. Prusinowskiego, obóz pod Bohurynem, 7 XII 1669 r.

³³ Z. Hundert, *Husaria koronna...*, s. 262–264, 324–330; *idem*, *Między buławą a tronem...*, s. 185–186.

³⁴ BPAU i PAN, rkps 1070, J. Kłobuchowski do N.N., z Kozodawy za Kryłowem, 5 VII 1673 r., k. 629; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka...*, t. 1, s. 355.

³⁵ J. Kaczanowski do B.P. Sapiehy, Kraków, 14 I 1684 t., w: *Listy z czasów Jana III i Augusta II*, wyd. W. Skrzydyłka, G. Unn, Kraków 1870, s. 49; M. Wagner, *Korpus oficerski...*, s. 38.

Biorąc to wszystko pod uwagę, można uznać, że przyjęcie przez Pusłowskiego funkcji chorążego w husarii hetmańskiej w kompucie litewskim stanowiło awans oficerski. Należy zwrócić przy tym uwagę, że podstoli rzeczycki był jednym z dziewięciu towarzyszy rotty husarskiej Sobieskiego, którzy w latach 1667–1676 otrzymali awanse dowódcze (ósmy w kolejności spośród odnotowanych)³⁶.

Wydaje się, że to nie pochodzenie stanowiło główny powód podjęcia przez Pusłowskiego decyzji o powrocie do służby w kompucie litewskim. Za zdecydowanie ważniejsze należy uznać czynniki natury wojskowo-politycznej. Michał Kazimierz Radziwiłł był szwagrem Jana III i stał w tym czasie na czele litewskich regalistów. Od elekcji 1674 r. podjął działania, aby ograniczyć wpływy opozycyjnej faksji pacowskiej, pod której kontrolą znajdowały się wówczas praktycznie wszystkie sfery życia publicznego w Wielkim Księstwie. Jednym z pól konfrontacji musiała stać się armia litewska. Pod komendą hetmana wielkiego Michała Kazimierza Paca była ona od kilku lat bardzo sprawnym i niebezpiecznym dla adwersarzy narzędziem prowadzenia polityki wewnętrznej. Gdy w listopadzie 1674 r. doprowadził on do odejścia większości swoich oddziałów z teatru działań wojennych na Ukrainie, hetman polny postanowił wykorzystać okazję, aby nie tylko wyrwać spod komendy naczelnego dowódcy dywizję lewego skrzydła, ale też doprowadzić do ograniczenia prerogatyw buławy wielkiej. Zapewne myślał też o postawieniu starszego kolegi przed sądem sejmowym i marzył o zastąpieniu go w niedalekiej przyszłości na stanowisku naczelnego dowódcy³⁷.

Przejście Pusłowskiego do armii litewskiej musiało nastąpić z inicjatywy monarchy³⁸. W ten sposób Sobieski zamierzał wzmocnić kadrowe zaplecze swojego szwagra, który z całą pewnością nie miał ani przygotowania teoretycznego, ani też umiejętności praktycznych, aby pełnić urząd hetmański³⁹. Trudno też w jego otoczeniu znaleźć wojskowych, którzy wyróżnialiby się szczególnymi talentami dowódczymi. Z racji ogromnego doświadczenia Pusłowski powinien zatem stać się prawą ręką Radziwiłła i wspomagać go w wypełnianiu niektórych obowiązków. Wydaje się również, że z reguły zastępował też w bezpośrednim dowodzeniu chorągwią Kmicica, który coraz częściej rezygnował z osobistego udziału w kampaniach wojskowych.

³⁶ Z. Hundert, *O instytucji królewskich chorągwi husarskich...*, s. 158–159.

³⁷ Szerzej zob. K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008, s. 313–339; *idem*, *Spór o prerogatywy buławy wielkiej litewskiej podczas sejmu koronacyjnego Jana III Sobieskiego w 1676 roku*, w: *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 155–176.

³⁸ Z. Hundert, *Husaria koronna...*, s. 197–198.

³⁹ Zob. ocenę jego kompetencji wojskowych: A. Rachuba, *Doświadczenie wojskowe hetmana Michała Kazimierza Radziwiłła (1635–1680)*, w: *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017, s. 221–228; K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Radziwiłł jako hetman polny litewski (1668–1680)*, w: *ibidem*, s. 229–241.

Podstoli rzeczycki z pewnością brał udział w działaniach militarnych prowadzonych w drugiej połowie 1675 r.⁴⁰ Zapewne jako chorąży roty hetmańskiej uczestniczył już w bitwie pod Lesienicami koło Lwowa (24 sierpnia 1675 r.), podczas której jazda ciężka z lewego skrzydła, nad którym komendę sprawował Radziwiłł, skutecznie wsparła husarię koronną, dopomagając w efektywnym zwycięstwie nad Tatarami⁴¹. Dodajmy, że prestiż nowego oddziału Pusłowskiego był na tyle wysoki, że jako jedyna litewska rota kopijnicza, w towarzystwie koronnych chorągwi Jana III i królewicza Jakuba, asystowała królowi elektowi podczas jego uroczystego wjazdu do Krakowa na koronację 30 stycznia 1676 r.⁴² Podstoli rzeczycki nie wziął jednak udziału ani w tych uroczystościach, ani w następujących zaraz po nich obradach sejmu koronacyjnego. Jeszcze pod koniec 1675 r. hetman polny przekazał mu komendę nad lewym skrzydłem armii, które zostało rozłożone na leżach zimowych w koronnej części Polesia. Wydaje się, że funkcję regimentarza tej dywizji Pusłowski pełnił pod nieobecność swojego przełożonego aż do lata 1676 r., ponosząc z tego tytułu wysokie koszty, które znacznie później zostały zwrócone ze skarbu państwa⁴³.

Chorągiew husarska Radziwiłła nie uczestniczyła w działaniach militarnych przeciwko Turkom w 1676 r. Dotarła bowiem tylko do Lwowa, wchodząc w skład korpusu posiłkowego, który nie zdążył wyruszyć z odsieczą oblężonej pod Żurawnem armii królewskiej przed podpisaniem rozejmu 17 października 1676 r.⁴⁴ Tym sposobem podstoli rzeczycki nie wziął udziału w decydującej o powodzeniu kampanii rozprawie zbrojnej.

Wojnę z Turcją Pusłowski zakończył zatem jako przedstawiciel korpusu dowódczego wojska litewskiego. Po zakończeniu działań militarnych armia

⁴⁰ W przywileju na leśnictwo puńskie, wydanym 3 II 1676 r., zaznaczono, że Pusłowski „w różnych przedtym ekspedycjach na blisko przeszłych z nieprzyjacielem Krzyża Świętego nosząc chorągiew rotę usarskiej wielm. Książęcia podkanclerzego i hetmana polnego WKsL, mężnie i odważnie stawał kampaniach”; BJ, akc. 237/99, bpag.

⁴¹ Zob. K. Bobiatyński, Z. Hundert, *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (lata 1675–1676) w świetle akt skarbowo-wojskowych*, „Zapiski Historyczne” 83, 2018, nr 1, s. 158–161, 163–164; Z. Hundert, *Husaria koronna...*, s. 383–390.

⁴² BN, rkps 6639, Kroniczka wydarzeń z roku 1676 autorstwa Krzysztofa Dobińskiego, b.d., k. 483; Z. Hundert, *Husaria koronna...*, s. 393.

⁴³ Radziwiłł oszacował te ekspensa na 6 tys. zł, ale król ostatecznie polecił wypłacić Pusłowskiemu 1 tys. zł mniej. Chociaż Sobieski polecił, aby przekazano tę sumę możliwe jak najszybciej, przed grudniem 1678 r. podstoli rzeczycki otrzymał tylko 2 tys. zł, a pozostałe 3 tys. zł miały mu zostać zwrócone jeszcze później z wpływów z pogłównego; o rachunkach Radziwiłła za kampanię 1676 r. zob. K. Bobiatyński, *Rachunki wojskowe hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 48, 2019, nr 1, s. 56–59; zob. też BJ, akc. 237/99, Uniwersał Jana III Sobieskiego, obóz pod Żurawnem, 23 X 1676 r., bpag.; AGAD, Nabytki niedokumentowe Oddziału I, sygn. 36, *Rachunki podskarbiego B. Sapięhy, przedstawione na sejmie grodzieńskim 1678/1679*, k. 443.

⁴⁴ Z. Hundert, *Husaria koronna...*, s. 404–408.

ta miała zostać rozpuszczona, ale ostatecznie z różnych powodów do tego nie doszło. W kolejnych latach podstoli rzeczycki nadal był wyróżniającą się postacią wśród litewskich wojskowych. Wydaje się też, że zdobył szybko zaufanie hetmana Paca, który po zawarciu kompromisu z Radziwiłłem, od końca 1676 r. znowu przejął kontrolę nad całością litewskich sił zbrojnych. W styczniu 1677 r. Pusłowski został jednym z pięciu posłów wojskowych wysłanych na sejm warszawski, reprezentując lewe skrzydło razem z Tomaszem Zawiszą, porucznikiem chorągwi petyhorskiej podczaszego litewskiego Jana Karola Dolskiego⁴⁵. Wymieniono go również w konstytucji sejmowej powołującej litewską komisję wojskowo-skarbową, polecając do nagrody za zasługi poniesione w trakcie niedawnego konfliktu z Turcją⁴⁶.

Jesienią 1678 r. podstoli rzeczycki znalazł się pod komendą hetmana wielkiego, gdy wojsko litewskie próbowało przeszkodzić w przemarszu przez Żmudź oddziałom szwedzkim, które na mocy tajnych porozumień z Sobieskim miały wtargnąć do Prus Książęcych i zająć tę prowincję. W październiku Pusłowski został wysłany jako jeden z czterech przedstawicieli koła wojskowego do księcia kurlandzkiego Jakuba Kettlera. Celem tej misji było wyrażenie oburzenia z powodu udzielenia Szwedom zgody na przejście przez terytorium księstwa i pobieranie przez nich prowiantów, jak też wezwanie Kurlandczyków do wspólnej obrony granic Rzeczypospolitej⁴⁷. Ostatecznie oddziały litewskie nie zdecydowały się na konfrontację zbrojną i z bezpiecznej odległości obserwowały manewry przeciwnika. Gdy w połowie grudnia zostały rozłożone na leżach zimowych, jednostka Pusłowskiego otrzymała konsystencję w starostwie jurborskim na pograniczu pruskim, aby obserwować dalsze działania wojsk szwedzkich, prowadzone już na ziemiach należących do elektora brandenburskiego⁴⁸.

Po śmierci Radziwiłła (14 listopada 1680 r.) jego najbardziej prestiżowa chorągiew została przejęta przez kolejnego hetmana polnego. Kazimierz Jan Sapieha, który otrzymał ten urząd w styczniu 1681 r., bardzo wysoko cenił walory wojskowe zarówno porucznika, jak i chorążego tej jednostki, których zamierzał pozostawić na dotychczasowych stanowiskach. O wielkim uznaniu dla Pusłowskiego najlepiej świadczyć może fakt, że nowy przełożony poprosił podskarbiego wielkiego, a zarazem swojego brata Benedykta Pawła Sapiehę, aby wypłacał corocznie podstolem

⁴⁵ Utrzymanie posłów miało w sumie kosztować 12 tys. zł, natomiast Pusłowski miał z racji tej funkcji otrzymać również traktament od króla w wysokości 1 tys. zł; AGAD, Nabytki niedokumentowe Oddziału I, sygn. 36, k. 426v, 430v; LVIA, SA, nr 3452, k. 211.

⁴⁶ VL, t. 5, s. 254.

⁴⁷ AGAD, AR, dz. II, sygn. 1672, Instrukcja dla posłów wojska litewskiego do księcia kurlandzkiego, Płoniany, 22 X 1678 r.; zob. też K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac...*, s. 378–379.

⁴⁸ BJ, akc. 236/99, Uniwersał M.K. Paca do S. Kmicica strażnika litewskiego, porucznika rot husarskiej M.K. Radziwiłła, a w jego niebytności do chorążego tej jednostki K. Pusłowskiego, Skirozienie, 13 XII 1678 r., bpag.

rzeczyckiemu pensję w wysokości 2 tys. zł, „póki JM na tym chorągwie zostać będzie”. Pieniądze te miały pochodzić z jurgieltu przysługującego na buławę polną, który w tym czasie wynosił zaledwie 8 tys. zł rocznie⁴⁹. Ostatecznie Kmicic pozostał porucznikiem husarii sapieżyńskiej aż do śmierci w 1692 r.⁵⁰, natomiast kariera wojskowa Pusłowskiego miała potoczyć się nieco inaczej.

Po śmierci Michała Kazimierza Paca w kwietniu 1682 r. Sapieha zamierzał przejąć nie tylko buławę wielką, lecz również całkowitą kontrolę nad armią, która miała stać się ważnym elementem sprawowania przez jego stronnictwo hegemonii politycznej na Litwie. Co prawda na początku 1683 r. uzyskał nominację na hetmana wielkiego, ale działania na rzecz wzmocnienia pozycji w wojsku spotkały się ze sprzeciwem ze strony monarchy. Sobieski miał plany utworzenia w litewskim kompucie odrębnego pułku królewskiego i na różne sposoby dążył do wzmocnienia wpływów swoich stronników⁵¹. Istotną rolę do odegrania w tych projektach miał jego dawny towarzysz husarski. Wydaje się, że jeszcze przed rozpoczęciem kampanii przeciwko Turkom w 1683 r. Kazimierz Michał Pusłowski opuścił chorągiew Sapiehy, aby zostać porucznikiem w rocie husarskiej podczaszego litewskiego Jana Karola Dolskiego⁵².

Dlaczego wybrał akurat tę jednostkę, stojącą znacznie niżej w hierarchii wojskowej niż chorągiew hetmana wielkiego? Jego nowy dowódca był wyróżniającym się oficerem kawalerii, mającym za sobą ponad 20 lat służby i bardzo duże doświadczenie wojskowe. Po przejściu na stronę Sobieskiego (w 1675 r.) należał do najważniejszych litewskich regalistów. Niewątpliwie Dolski miał wielkie ambicje, sięgające co najmniej buławy polnej litewskiej. Pozyskanie tak zasłużonego żołnierza jak podstoli rzeczycki miało jeszcze bardziej wzmocnić jego pozycję w litewskim kompucie, w obliczu nieuniknionego konfliktu z hetmanem Sapiehą⁵³.

Wydaje się, że pewien, choć raczej drugorzędny, wpływ na decyzję Pusłowskiego mogły mieć również czynniki bardziej osobistej natury. Chyba na początku lat 70. zawarł on małżeństwo z podstolanką pińską Wiktorią Godebską. Rodzinę tę z pewnością można zaliczyć do miejscowej elity w powiecie pińskim, wśród której – z racji statusu majątkowego, pochodzenia ze starego rodu kniaziewskiego oraz wpływów politycznych – czołowe miejsce zajmował Jan Karol

⁴⁹ *Ibidem*, K.J. Sapieha do B. Sapiehy, Warszawa, 18 IV 1681 r., bpag.

⁵⁰ Na temat przebiegu jego służby wojskowej zob. K. Bobiatyński, *Testament strażnika wielkiego litewskiego Samuela Kmicica*, „Rocznik Lituanistyczny” 4, 2018, s. 138–140.

⁵¹ *Idem*, *Walka Sapiehów o odzyskanie wpływów w armii litewskiej w latach 1666–1683*, w: *Canezi...*, s. 110–114; Z. Hundert, *Projekty komputów wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1683–1684. Przyczynek do badań nad problemem rywalizacji Jana III z Sapiehami o wpływy w wojsku litewskim w latach 1683–1696*, „Rocznik Lituanistyczny” 3, 2017, s. 95–119.

⁵² BJ, akc. 239/99, Zapis A. Bokszańskiego dla K.M. Pusłowskiego, b.m. i d. [1683 r.], bpag.

⁵³ K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię...*, s. 193, 277–279; *idem*, *Stosunki Jana III Sobieskiego...*, s. 135–136.

Dolski⁵⁴. Kazimierz Michał mógł zatem kalkulować, że jego wybór przyniesie Pusłowskiemu trwałe korzyści w postaci znaczącego wzmocnienia pozycji w lokalnej społeczności.

Warto też zwrócić uwagę, że poczet porucznikowski Pusłowskiego w nowej chorągwi miał liczyć aż 18 koni⁵⁵. W zasadzie było to niespotykane w kawalerii litewskiej tego okresu, gdzie nawet rotmistrzowie występowali maksymalnie w 12 koni. Można przypuszczać, że takie rozwiązanie miało zaspokoić oczekiwania finansowe podstolego rzeczyckiego, prawdopodobnie też stanowić dla niego rekompensatę za utracone honorarium wypłacane przez hetmana wielkiego. Nie należy też zapominać, że Pusłowski doczekał się kolejnego zawodowego awansu – z chorążego na porucznika, czyli w przypadku chorągwi husarskich wystawianych przez dygnitarzy państwowych – z reguły faktycznego dowódcę jednostki.

W sporze o kontrolę nad wojskiem litewskim Pusłowski stanął zatem po stronie monarchy, a zarazem swojego dawnego rotmistrza i naczelnego dowódcy w armii koronnej. Dolski już w 1684 r. otwarcie wystąpił przeciwko hetmanowi wielkiemu. Próby utworzenia niezależnej dywizji zakończyły się jednak niepowodzeniem. Sapieha ostro uderzył wtedy w swojego przeciwnika. Chorągwie podczas litewskiego zostały pokrzywdzone zarówno przy rozdziale hiberny, jak też wypłacie należnego żołdu, a jego podkomendnych nakłaniano do porzucenia służby u swego przełożonego. Musiało to znacznie ostudzić jego zapał do otwartej konfrontacji z naczelnym dowódcą⁵⁶.

Chorągiew husarska Dolskiego pozostawała stale w kompucie litewskim podczas kolejnych lat wojny z Turcją. Wiadomo, że w latach 1683–1685 liczyła 120, natomiast w 1686 r. – 100 koni⁵⁷. Oczywiście nie jest łatwo określić, w których kampaniach Pusłowski bezpośrednio prowadził swoich podkomendnych do boju. Możemy podejrzewać, że brał udział w wyprawie wojska litewskiego na Słowację w 1683 r. Z pewnością uczestniczył w tzw. kampanii żwanieckiej w 1684 r., a po jej zakończeniu jako regimentarz sprawował komendę nad zgrupowaniem kawalerii rozlokowanym na kwaterach zimowych na Polesiu⁵⁸.

⁵⁴ K. Piwarski, *Dolski Jan Karol*, w: PSB, t. 5, Kraków 1939–1946, s. 288–289; zob. też K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię...*, s. 198.

⁵⁵ Pusłowski wspominał o tym w swoim testamencie, spisany 20 V 1696 r. i aktykowanym 31 sierpnia tr. W rodzinnym archiwum zachowały się dwa egzemplarze tego dokumentu: oblata z pińskich ksiąg kapturowych (bez pierwszej strony): BJ, akc. 326/99, bpag., i pochodząca z XIX w. kopia: BJ, akc. 236/99, bpag.

⁵⁶ K. Bobiatyński, *Stosunki Jana III Sobieskiego...*, s. 136; Z. Hundert, *Projekty komputów...*, s. 108.

⁵⁷ LVIA, SA, nr 3452, k. 99–99v, nr 3454, k. 212v–213v; zob. też K. Bobiatyński, *Skład i liczebność armii litewskiej podczas wojny z Turcją w latach 1683–1686*, „Zapiski Historyczne” 86, 2021, nr 1, s. 40.

⁵⁸ BJ, akc. 236/99, Uniwersał K.J. Sapiehy dla K.M. Pusłowskiego w sprawie szkód wojskowych poczynionych w dobrach kapituły wileńskiej – Uborci i Kamieńszczyźnie, Wilno, 17 XII 1684 r., bpag.

W 1685 r. siły koronne hetmana Stanisława Jabłonowskiego były wspierane podczas działań na Bukowinie zaledwie przez około 30 chorągwi litewskiej jazdy. Być może znajdowała się wśród nich rota Pusłowskiego, gdyż swoje jednostki na front zdecydowali się wysłać w tym roku głównie adwersarze Sapiehów⁵⁹. Wiadomo, że na początku grudnia przebywał on już w swoich dobrach w powiecie słonimskim, gdzie wdał się w krwawy zatarg z Aleksandrem Prackim, chorążym roty petyhorskiej marszałka starodubowskiego Krzysztofa Zbigniewa Vorbeka Lettowa⁶⁰. Z pewnością podstoli rzeczycki wziął udział – podobnie jak prawie cała armia litewska – w wielkiej wyprawie Sobieskiego do Mołdawii w 1686 r. W tym czasie otrzymał kolejny już zawodowy awans, gdyż został pułkownikiem JKM⁶¹.

W trakcie kolejnych kampanii przeciwko Turkom Pusłowski coraz częściej jako regimentarz prowadził większe partie wojska. Nieco więcej informacji zachowało się na temat jego udziału w kampanii 1688 r. Podstoli rzeczycki poprowadził wtedy awangardę całej armii litewskiej z rejonu koncentracji pod Beresteczkiem, a pod koniec czerwca, po listownych wezwaniach hetmana Jabłonowskiego, wyruszył pospiesznie spod Załoziec, „tabor zostawiwszy tamże”. Już po trzech dniach przybył na czele silnego zgrupowania kawalerii (38–40 chorągwi) do obozu pod Jazłowiec, jak podkreślił dowódca armii koronnej: „wszelkiej komendzie, na cokolwiek tylko potrzeba było, ochotnie i nie leniwie parierując”⁶². Następnie wojska polskie i litewskie pomaszzerowały w kierunku Kamieńca Podolskiego. Z pewnością w kolejnych tygodniach Pusłowski brał udział w wielu starciach z czambułami tatarskimi. Największe z nich miało miejsce 21 sierpnia pod Paniowcami, a w jego trakcie stojąca na lewym skrzydle kawaleria litewska, dowodzona przez hetmana Sapiehę, skutecznie odparła natarcie przeciwnika⁶³.

Bardzo niewiele wiadomo o ostatnich latach służby wojskowej Pusłowskiego. Z pewnością aż do śmierci Dolskiego w kwietniu 1695 r. pozostawał porucznikiem jego rot husarskiej, z którą być może brał udział w kolejnych kampaniach

⁵⁹ W. Wasilewski, *Wyprawa bukowińska Stanisława Jabłonowskiego w 1685 roku*, Warszawa 2002, s. 87–88; M. Wagner, *Udział wojsk litewskich w wojnie polsko-tureckiej w latach 1684–1699*, „Historia i Świat” 3, 2014, s. 115.

⁶⁰ Dokumentacja sądowa tej sprawy: BJ, akc. 236/99, bpag.

⁶¹ Po zakończeniu kampanii Pusłowski zajmował się zabezpieczeniem ruchomości poległego w czasie działań militarnych szwagra Kazimierza Godebskiego, porucznika chorągwi pancerniej podskarbiego nadwornego koronnego Michała Floriana Rzewuskiego; zob. oblatę w tej sprawie z ksiąg miejskich w Brodach, 31 X 1686 r.: BJ, akc. 236/99, bpag. O okolicznościach śmierci Godebskiego pisał w swojej relacji, złożonej na sejmie walnym 12 II 1689 r., hetman S. Jabłonowski: BPAU i PAN, rkps 1081, s. 35.

⁶² BPAU i PAN, rkps 1081, Relacja S. Jabłonowskiego, s. 72.

⁶³ Szerzej zob. M. Wagner, *Kampania kamieniecka 1688 roku*, w: *Jarżmo Ligi Świętej? Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, red. D. Milewski, Warszawa 2017, s. 198–207; *idem, Udział wojsk litewskich...*, s. 121.

przeciwko Turkom⁶⁴. Nie wiemy, czy po śmierci swojego dowódcy opuścił szeregi armii, gdyż sam zakończył życie zaledwie kilkanaście miesięcy później.

Warto zaznaczyć, że po 1684 r. Pusłowski przez dłuższy czas nie angażował się w konflikty pomiędzy litewskimi stronnikami Jana III a obozem sapieżyńskim. Wydaje się zresztą, że jako zawodowy żołnierz „z krwi i kości”, który kilkadziesiąt lat życia spędził w obozach i na polach bitew, raczej rzadko decydował się na udział w bieżących rozgrywkach politycznych. Chociaż nie unikał całkowicie działalności publicznej, zachowały się nieliczne informacje o jego udziale w obradach sejmików, a jego wzmożoną aktywność na tym polu można zaobserwować tylko w 1695 r. Warto też zaznaczyć, że nie zabiegał skutecznie o awanse w hierarchii urzędników ziemskich, ostatecznie do końca życia kontentując się niezbyt prestiżowym podstolstwem rzeczyckim⁶⁵. Natomiast dwukrotnie został wybrany w Słonimie na deputata trybunalskiego, a w 1692 r. pełnił nawet funkcję marszałka trybunalskiego⁶⁶.

Nie podejmując działalności opozycyjnej wobec hetmana, Pusłowski zapewne miał też na uwadze zasady dyscypliny wojskowej, które nie pozwalały mu na otwarte wystąpienia przeciwko autorytetowi dowódcy. Należy też pamiętać, że sam Jan Karol Dolski po 1690 r. również zrezygnował z konfrontacji z litewskimi hegemonami, a rolę przywódcy regalistów już dużo wcześniej całkowicie przejął hetman polny Józef Bogusław Słuska.

Warto wreszcie wspomnieć, że Kazimierz Jan Sapieha bardzo wysoko cenił fachowość Pusłowskiego i chyba szybko wybaczył mu „zdradę” z 1683 r. Co więcej, z pewnością w latach 90., a być może już nieco wcześniej, podstolego rzeczyckiego łączyły z oboma przywódcami stronnictwa sapieżyńskiego bardzo bliskie więzy, nie tylko natury finansowej czy też wynikające z podległości służbowej. Hetman wielki nazywał go w poufnej korespondencji z bratem „swoim przyjacielem”, natomiast podskarbiego Benedykta Pawła („Dobrodzieja Pana Mojego, który jest osobliwym protektorem sierot”) Pusłowski wyznaczył nawet w testamencie na jednego z opiekunów swojej żony i dzieci. Jego bratanek Benedykt Pusłowski (syn Jacka) służył – z pewnością dzięki protekcji stryja – jako towarzysz w chorągwi husarskiej hetmana wielkiego⁶⁷. Wyrazem dobrych relacji były też wydawane przez hetmana uniwersały, uwalniające nabyte przez pułkownika majątności od stanowisk wojskowych i wydawania hiberny – „na zawsze, póki władza mej buławy zostawa”⁶⁸.

⁶⁴ Jako porucznik husarii marszałka nadwornego litewskiego (urząd ten Dolski piastował od 1685 r.) Pusłowski jest wymieniany w dokumencie ze stycznia 1692 r.; BJ, akc. 237/99, bpag.

⁶⁵ 20 I 1692 r. co prawda otrzymał nominację na chorążego pińskiego, ale ostatecznie nie utrzymał się na tym urzędzie; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, t. 8, s. 218, 380.

⁶⁶ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*. Spis, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, red. A. Rachuba, Warszawa 2007, s. 347, 383, 385.

⁶⁷ BJ, akc. 339/99, K.J. Sapieha do B.P. Sapiehy, Brześć, 3 VIII 1693 r., bpag.; BJ, akc. 326/99, Testament M.K. Pusłowskiego, Gaj (Dworzec), 20 V 1696 r., bpag.

⁶⁸ Zob. np. BJ, akc. 237/99, Uniwersał ochronny K.J. Sapiehy na wójtostwo krzywosielskie, Grodno, 10 III 1693 r., bpag.

Dowodem na bliskie związki Pusłowskiego z partią sapieżyńską jest też jego postawa podczas kampanii sejmikowej w 1695 r., kiedy doszło do ostrej konfrontacji pomiędzy litewskimi hegemonami a stronnictwem regalistów. Podstoli rzeczycki wziął wówczas udział w obradach aż trzech zjazdów. 10 czerwca uczestniczył w sejmiku pińskim, który odbył się pod kierownictwem miejscowego starosty Janusza Wiśniowieckiego, pasierba Jana Karola Dolskiego, i wypowiedział się zdecydowanie przeciwko Sapiehom, popierając ideę zwołania przez króla sejmu konnego. Podstoli rzeczycki nie odważył się na otwarte wystąpienie przeciwko spadkobiercy politycznemu swojego wieloletniego protektora, ale zapewne był odmiennego zdania, skoro poparł też instrukcję szlachty starodubowskiej, która z kolei opowiedziała się zdecydowanie po stronie przeciwników monarchy. Również 7 lipca, podczas rozdwojonego sejmiku nowogródzkiego, Pusłowski podpisał się pod uchwałą zgromadzonych na miejscowym zamku stronników sapieżyńskich, którzy jednak byli w mniejszości i ponieśli tym razem sromotną porażkę⁶⁹.

Widzimy zatem, że realia polityczne na Litwie w ostatniej dekadzie XVII w. zmusiły podstolego rzeczyckiego do dokonania trudnego, aczkolwiek racjonalnego z jego punktu widzenia wyboru – rozluźnienia dawnych związków z Sobieskim na rzecz bliskiej współpracy z jego największymi przeciwnikami, sprawującymi hegemonię polityczną w Wielkim Księstwie. Mogło się bowiem wydawać, że tylko w ten sposób uda się zapewnić następnym pokoleniom utrzymanie wypracowanej z takim trudem pozycji społecznej i majątkowej.

Kazimierz Michał Pusłowski był dwukrotnie żonaty. Po raz pierwszy ze wspomnianą już Wiktoria Godebską⁷⁰, z którą miał trzy córki (Rozalię, Rachelę i Elżbietę Mariannę). Z drugiego małżeństwa z Katarzyną Makowiecką, córką wojskiego starodubowskiego Michała Stanisława, urodził się jedyny syn i główny spadkobierca Józef Dominik oraz co najmniej jedna córka (Joanna). Z pewnością wyrazem ambicji podstolego rzeczyckiego, których celem było podniesienie statusu społecznego rodziny, było wydanie Rozalii za stolnika mozyrskiego Konstantego Połubińskiego, przedstawiciela starego rodu kniaziowskiego⁷¹.

Trwająca około 40 lat służba wojskowa pozwoliła Pusłowskiemu zgromadzić pokaźny majątek. Za swoje zasługi otrzymywał od początku lat 60. kolejne

⁶⁹ A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, „Zapiski Historyczne” 51, 1986, nr 1, s. 74–76, 78–79; zob. też G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius 2002, s. 164.

⁷⁰ Został w ten sposób szwagrem pamiętnikarza Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego, żonatego ze starszą siostrą Wiktorii – Rachelą. Pusłowski pozostawał z nim w dosyć bliskich relacjach, a w lutym 1672 r. zaprosił na chrzestnego jednej ze swoich córek; J.W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik (1640–1684)*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1987, s. 266–267, 297.

⁷¹ Pozostałe córki poślubiły: Rachelę – Jana Antoniego Żyniewa, Elżbieta Marianna – Kazimierza Łochowskiego, a następnie Jana Michała Buchowieckiego podczaszego grodzieńskiego, a Joanna, którą początkowo rodzice oddali do klasztoru – Wawrzyńca Siehenia.

nadania od monarchów. Zapewne podczas wyprawy zadnieprzańskiej w latach 1663–1664 („w obozie wojskowym”) Jan Kazimierz konferował mu prawem lennym dobra Dołbież i Puszkary w powiecie starodubowskim, które następnie w 1681 r. za zgodą Jana III stały się jego majątnościami dziedzicznymi⁷². Niestety po rozejmie andruszowskim pozostawały pod władzą Moskwy i dlatego Pusłowski mógł ubiegać się w 1691 r. o uzyskanie przewidzianej prawem rekompensaty⁷³. Być może jesienią 1663 r. dostał – jako towarzysz chorągwi husarskiej Lubomirskiego – dobra Żukin w starostwie ostrskim w województwie kijowskim. Zapewne jednak nigdy nie wszedł realnie w ich posiadanie, tereny te bowiem, położone na lewym brzegu Dniepru, znajdowały się poza kontrolą wojsk koronnych⁷⁴. Podczas sejmu koronacyjnego, 3 lutego 1676 r., Pusłowski otrzymał przywilej na leśnictwo puńskie w województwie trockim (24 puste włóki i 150 – według innych dokumentów: 155 – morgów), wakujące po śmierci kasztelana wołyńskiego Jana Franciszka Lubowickiego. W zarząd nad nim wszedł po wielu perypetiach oraz długich sporach prawnych z innymi pretendencjami dopiero w 1680 r.⁷⁵ Należy też zaznaczyć, że Sobieski wydał konsensy na kolejne nabytki majątkowe dla podstolego rzeczywyciego: cesję przez wojewodzinę wileńską Annę Sapieżynę dzierżawy zdzitowskiej w powiecie słonimskim (1683 r.) czy też nabycie wójtostwa krzywosielskiego (morozowickiego) w powiecie pińskim od wojewodziny mińskiej Marcjanny Ciechanowieckiej (1689 r.)⁷⁶.

W czasie swojej służby wojskowej zgromadził też duże środki finansowe. Co więcej, w momencie spisania testamentu w maju 1696 r. szacował, że skarb litewski jest mu jeszcze winny ogromną sumę 30 tys. zł, głównie za 27 ćwierci borgowej służby pod chorągwią husarską Dolskiego⁷⁷. Zaoszczędzone fundusze pozwoliły mu jednak na znaczne poszerzenie majątku odziedziczonego po ojcu. Początkowo razem z bratem Jackiem byli właścicielami wspomnianych już dóbr Pieski⁷⁸.

⁷² BJ, akc. 236/99, Jan Kazimierz do H. Kryszpina Kirszenszteina, Mohylew, 14 IV 1664 r., bpag.; LVIA, SA, nr 22, Przywilej Jana III Sobieskiego, Warszawa, 15 IV 1681 r., k. 628–629v; także dwie kopie w archiwum Pusłowskich: BJ, akc. 237/99, bpag.; BJ, akc. 238/99, bpag.

⁷³ BJ, akc. 238/99, Zeznanie komisarzy do podziału sumy 460 tys. zł moskiewskich pieniędzy na powiat starodubowski, 2 V 1691 r., bpag.

⁷⁴ BJ, akc. 237/99, Nietatowany przywilej Jana Kazimierza w tej sprawie, bpag.

⁷⁵ *Ibidem*, Przywilej Jana III Sobieskiego na leśnictwo puńskie, Kraków, 3 II 1676 r. Przebieg walki Pusłowskiego o uzyskanie tej królewskiej, m.in. przed sądem relacyjnym JKM, można dokładnie prześledzić dzięki zachowanej dokumentacji prawnej – głównie pod sygnaturą BJ, akc. 236/99.

⁷⁶ Odpowiednie dokumenty królewskie: BJ, akc. 236–237/99, bpag.

⁷⁷ BJ, akc. 326/99, Testament M.K. Pusłowskiego, Gaj (Dworzec), 20 V 1696 r., bpag.

⁷⁸ BJ, akc. 237/99, Kwit M.K. Pusłowskiego dla brata Jacka, Pieski, 19 X 1664 r., bpag; zob. też BJ, akc. 326/99, Testament J. Pusłowskiego, Pieski, 8 IV 1686 r., bpag. Później zapewne doszło do ich podziału, gdyż w 1690 r. Kazimierz Michał był właścicielem 16 dymów w Pieskach, a Marianna Pusłowska (wdowa po Jacku) 1 dymu; *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, red. A. Rachuba, Warszawa 2002, s. 121, 143.

Wiadomo, że w jego posiadaniu znajdowało się również gniazdo rodowe – Pusłowie w powiecie upickim. W 1681 r. wziął w zastaw na 3 lata (za sumę 15 tys. zł) majątność Gaj (Dworzec) w powiecie pińskim, która była własnością Godebskich⁷⁹. Ostatecznie kupił ją od szwagra Kazimierza 4 lata później, co nie zostało zaakceptowane przez resztę rodziny żony i spowodowało kolejne procesy sądowe⁸⁰. Warto zaznaczyć, że to właśnie te dobra stały się główną rezydencją pułkownika w ostatnim okresie życia, tam też spisał testament i być może zmarł.

W czerwcu 1684 r. nabył za 500 zł od swojego sługi Bartłomieja Konopki pół majątności Horuniaków (Małaszówka) w powiecie słonimskim⁸¹. Kolejnym dokonanym przez niego zakupem była wieś Mokrowo w województwie nowogródzkim, którą nabył w marcu 1693 r. za 12 tys. zł od Kazimierza Jana Sapiehy, a już wcześniej trzymał w dzierżawie⁸². Pod koniec życia, w marcu 1695 r., wziął też warendę na 3 lata (na sumę 12 200 zł) dobra chorążego nadwornego litewskiego Jana Kazimierza Paca w województwie brzeskim – Kiwatycze i Siehniewiczze⁸³. Wiadomo też, że w zamian za pożyczki udzielone podskarbiemu Benedyktowi Pawłowi Sapieże i chorążemu brzeskiemu Dominikowi Janowi Szuyskiemu trzymał Bałwierzyszki w powiecie kowieńskim i Domaszyce w powiecie pińskim. Dodajmy wreszcie, że był wierzycielem Żydów z kahału pińskiego, jak też pińskich dominikanów. Ponadto pozostawił po sobie zarówno duże zasoby gotowizny, jak też różnego rodzaju kosztowności⁸⁴. Niewątpliwie udało mu się stworzyć mocne fundamenty, które pozwoliły kolejnym pokoleniom jego potomków osiągnąć jeszcze wyższy status ekonomiczny i pozycję społeczną w XVIII i szczególnie w XIX w.

Najważniejszą formą aktywności, która pozwoliła mu dorobić się znaczącego majątku, a przy tym wyraźnie poprawić pozycję rodziny i nawiązać stosunki z elitą władzy Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w., była służba wojskowa. Pod pewnymi względami, przy porównaniu z karierami innych towarzyszy husarskich, można uznać jej przebieg za typowy. Jeszcze przed 1660 r. Pusłowski wstąpił do armii litewskiej, zapewne do którejś chorągwi jazdy zaciągu narodowego. W latach 1660–1675 był towarzyszem husarii koronnej w dwóch chorągwiach i pod trzema różnymi patronami. Zaczął od roty królewskiej ostatniego z polskich Wazów, aby następnie reprezentować rotę hetmańską Jerzego Sebastiana

⁷⁹ LVIA, SA, nr 22, k. 632–633v. W niektórych dokumentach podaje się, że dobra te były położone w powiecie słonimskim.

⁸⁰ Pusłowski był później w sporach prawnym z Bazylim Godebskim łowczym pińskim, jak też Samuelem Godebskim strażnikiem pińskim; BJ, akc. 237/99, bpag.; LVIA, f. 599, op. 1, nr 206, k. 270.

⁸¹ BJ, akc. 237/99, bpag.

⁸² LVIA, SA, nr 38, k. 249–252v.

⁸³ *Ibidem*, nr 40, k. 323–324v.

⁸⁴ BJ, akc. 326/99, Testament M.K. Pusłowskiego, Gaj (Dworzec), 20 V 1696 t., bpag.; zob. też sporządzony w 1700 r. rejestr ruchomości pozostałych po podstolim rzeczywycim i jego drugiej żonie Katarzynie; BJ, akc. 327/99, bpag.

Lubomirskiego, a potem rotę Sobieskiego – hetmańską i królewską. Tym samym służbę w armii koronnej zaczynał jako towarzysz husarski króla Jana Kazimierza, a kończył jako towarzysz króla Jana III. Podobną drogę przeszedł chociażby jego kolega z oddziału Marcin Cieński, awansowany na rotmistrza jazdy pancernej w 1673 r. Zanim wszedł w skład towarzystwa hetmana wielkiego, jeszcze w 1668 r. służył w rocie husarskiej Jana Kazimierza starego zaciągu⁸⁵.

Większą część swojej służby w armii koronnej – 8 lat (1667–1675) – Pusłowski spędził w chorągwi Sobieskiego, z czego aż 7 – na szczytach hierarchii towarzyskiej. Z tego tytułu przysługiwała mu komenda nad jednostką w przypadku nieobecności porucznika i chorążego⁸⁶. W czasie służby w rocie przyszłego króla (a dokładniej między 1667 a 1670 r.) Pusłowski uzyskał swój jedyny urząd ziemski – podstolego rzeczywistego, jak należy sądzić, dzięki protekcji hetmana wielkiego.

Po 15-letniej służbie jako towarzysz husarski w kompucie koronnym Pusłowski rozpoczął blisko 20-letnią karierę dowódczą w armii litewskiej – najpierw jako chorąży husarski dwóch kolejnych hetmanów polnych: Michała Kazimierza Radziwiłła i Kazimierza Jana Sapiehy (w latach 1675–1683), a następnie jako porucznik husarskiej chorągwi „magnackiej” Jana Karola Dolskiego (od 1683 do ok. 1695 r.). Przynajmniej od 1686 r. tytułowany był również pułkownikiem królewskim. Od samego początku tego okresu podstolego rzeczywistego można zaliczyć do kadry dowódczej. Już w pierwszym roku po awansie na chorążego otrzymał komendę nad całym lewym skrzydłem wojsk litewskich, podczas pobytu na leżach zimą 1675/1676 r. W późniejszym okresie zostawał regimentarzem partii wojska litewskiego przynajmniej dwukrotnie – po zakończeniu kampanii żwanieckiej w 1684 r. oraz podczas kampanii kamienieckiej w 1688 r. Podobne obowiązki wykonywał jego następca na stanowisku chorążego husarii hetmana Sapiehy – Stanisław Popławski, regimentarz armii litewskiej po kampanii słowackiej w 1683 r. czy też dowódca grupy 28 chorągwi i 300 dragonów podczas działań wojennych w 1692 r.⁸⁷

Widzimy wyraźnie, że Pusłowski zdobył w wojsku koronnym odpowiednie kwalifikacje, aby po przejściu do komputu litewskiego i awansie z towarzysza

⁸⁵ Zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 187, 321.

⁸⁶ W przypadku kariery Pusłowskiego co prawda nie znamy takich przypadków, ale wiadomo, że do takiej sytuacji doszło np. w 1688 r., gdy Jerzy Sokolnicki, zajmujący pierwsze miejsce w hierarchii towarzyskiej chorągwi Jana III, sprawował komendę nad oddziałem na leżach zimowych; NGAB, f. 695, op. 1, nr 101, J. Sokolnicki, namiestnik chorągwi husarskiej JKM do Jana III Sobieskiego, Sanok, 24 I 1688 r., k. 7; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 11906/III, t. 1, Rejestry popisowe chorągwi husarskiej Jana III z lat 1688–1696, s. 161–240; Z. Hundert, *O instytucji królewskich chorągwi husarskich...*, s. 157–158. Sokolnicki odnotowany został po raz pierwszy w chorągwi w drugim kwartale 1667 r.; AGAD, ASK, dz. 85 (Akta Skarbowo-Wojskowe), sygn. 99, k. 100v–101.

⁸⁷ NGAB, f. 695, op. 1, nr 100, S. Popławski do J.B. Słuszki, w obozie pod Kozłowem, 15 VIII 1692 r., k. 105–106.

na chorążego stanąć nie tylko na czele samej roty husarskiej, ale też większych zgrupowań wojska. Wydaje się, że dość długo czekał na promocję oficerską, bo ponad 15 lat od rozpoczęcia służby (na porucznika ponad 23 lata). Dla porównania inny towarzysz husarski Jana III, Jacek Boratyński, został porucznikiem w koronnej rocie husarii Jana Gnińskiego w 1676 r., zaledwie po 10 latach służby w dwóch jednostkach jazdy ciężkiej. Swoją funkcję dowódczą pełnił, podobnie jak Pusłowski, do śmierci pod koniec 1696 r. (lub na początku 1697 r.), czyli też mniej więcej przez 20 lat. Nie był jednak, w przeciwieństwie do podstolego rzeczywistego, oficerem z tak silną pozycją w wojsku⁸⁸. Inny z kolei towarzysz husarski, który służył od 1665 r. w husarii Lubomirskiego, a potem Sobieskiego, Benedykt Świechowski, zaliczył awans po dłuższym okresie służby niż Pusłowski, bo prawie po 20 latach, gdy w 1685 r. został chorążym husarskim koronnej rotacji Jana III⁸⁹.

Pod pewnymi względami model kariery wojskowej Pusłowskiego można jednak uznać za wyjątkowy. Chociaż pochodził z Wielkiego Księstwa Litewskiego, to przez wiele lat służył w najbardziej elitarnych jednostkach jazdy w Koronie, gdzie awansował na czołowe miejsca w hierarchii towarzyskiej. Dopiero później powrócił do wojska litewskiego, osiągając dosyć wysokie szczeble kariery oficerskiej i silną pozycję w armii. Na obecnym etapie badań możemy uznać, że jedynie Roman Lenkiewicz Ipohorski miał podobny przebieg służby. Jako oficer hetmański Jabłonowskiego miał on nawet nieco wyższą niż Pusłowski pozycję w momencie przejścia do armii litewskiej. Później jednak, być może z powodu szybkiej śmierci, nie zdobył w niej takiego znaczenia, jak podstoli rzeczywisty. Pusłowskiego wyróżnia też to, że chyba jako jedyny poseł wojskowy zaciągu narodowego miał zaszczyt reprezentować na sejmach walnych obie armie – najpierw w 1673 r. koronną, a następnie w 1677 r. litewską.

Niewątpliwie Kazimierz Michał Pusłowski zaliczał się do najbardziej doświadczonych i kompetentnych dowódców armii litewskiej w latach 80. i 90. XVII w. Wydawać by się mogło, że jego kariera – ze względu na specyfikę i mechanizmy nią kierujące – powinna wzbudzać duże zainteresowanie badaczy. Pomimo tego dotąd był postacią raczej szerzej nieznaną. Pokazuje to, jak ciągle niewiele wiemy o kadrze oficerskiej wojska Wielkiego Księstwa w okresie wojny Ligi Świętej z Imperium Osmańskim (1684–1699).

⁸⁸ Z. Hundert, *Jacek (Hiacynt) Boratyński – podczaszy żydaczowski i porucznik husarski w dobie wojen polsko-tureckich w drugiej połowie XVII wieku. Studium z zawodu żołnierskiego*, „Saeculum Christianum” 24, 2017, s. 170–183.

⁸⁹ AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 163a, t. 13, B. Świechowski do S.A. Szczuki, obóz pod Uściem, 25 VIII 1685 r., s. 699; M. Wagner, *Świechowski Benedykt*, w: *idem, Słownik biograficzny...*, t. 3, s. 200.

Streszczenie

Kazimierz Michał Pusłowski (zm. 1696 r.), przedstawiciel rodziny wywodzącej się z powiatu upickiego, która pieczętowała się herbem Szeliga odmienny, był najmłodszym z trzech synów Jakuba (zm. 1638 r.) i Barbary z Syruciów. W latach 50. XVII w. wybrał ścieżkę kariery wojskowej, zaciągając się do armii litewskiej. W latach 1660–1675 służył w husarii koronnej, najpierw w chorągwi królewskiej Jana Kazimierza, następnie w chorągwi Jerzego Sebastiana Lubomirskiego i od 1667 r. Jana Sobieskiego. W tym czasie (a dokładniej między 1667 a 1670 r.) uzyskał swój jedyny urząd ziemski – podstolego rzeczyckiego. W latach 1668–1675 był pierwszym w hierarchii towarzystwa roty hetmańskiej, a następnie królewskiej Sobieskiego, co oznacza, że zaliczał się do jej ścisłego dowództwa. W 1675 r. powrócił do armii litewskiej jako chorąży husarski w rocie hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła. Od 1681 r. był chorążym kolejnego hetmana polnego, Kazimierza Jana Sapiehy, a w 1683 r. został porucznikiem chorągwi husarskiej Jana Karola Dolskiego, w której służył niemal do śmierci. Jako chorąży i porucznik w husarii litewskiej zajmował wysoką pozycję zawodową. W charakterze regimentarza pełnił komendę nad większymi zgrupowaniami wojska litewskiego w latach 1675, 1684 i 1688. Od 1686 r. tytułował się też pułkownikiem. Dzięki służbie wojskowej i wypracowanym w jej czasie stosunkom z pierwszoplanowymi postaciami sceny politycznej w Rzeczypospolitej, jak Jan Sobieski, Michał Kazimierz Radziwiłł, Kazimierz Jan i Benedykt Paweł Sapiehowie oraz Jan Karol Dolski, zbudował silne fundamenty pozycji majątkowej rodziny. Dzięki temu jego potomkowie mogli jeszcze bardziej podnieść swój status społeczny.

In the Service of the Commonwealth: Career Mechanisms of Kazimierz Michał Pusłowski, *Podstoli* of Rzeczyca, in 1660–1696 Summary

Kazimierz Michał Pusłowski (d. 1696), a member of the family originating from the district of Upita, who bore the variation of Szeliga coat of arms, was the youngest of three sons of Jakub (d. 1638) and Barbara, née Syruc. In the 1650s, he chose a military career, joining the Lithuanian army. In 1660–1675, he served in the Crown Hussars, first in the royal unit of King John Casimir's troop, then of Jerzy Sebastian Lubomirski and, from 1667 on, of Jan Sobieski. At that time (or, more precisely, between 1667 and 1670), Pusłowski was granted his only land office, that of a deputy pantler (Polish: *podstoli*) of Rzeczyca. In 1668–1675, he was the first in the company's hierarchy of the hetman's and then King Sobieski's troops, which means that he was one of its top commanders. In 1675, he returned to the Lithuanian army as the hussar standard-bearer (Polish: *chorąży*) in the detachment of Lithuanian Field Hetman Michał Kazimierz Radziwiłł. From 1681 on, he was a standard-bearer of the next Field Hetman, Kazimierz Jan Sapieha, and in 1683, he became a lieutenant of the hussar unit of Jan Karol Dolski, where he served almost until his death. As a standard-bearer and lieutenant in the Lithuanian hussars, he had a high military position. As a regimentary, he commanded larger units of the Lithuanian army in 1675, 1684, and 1688. From 1686 on, he called himself a colonel. Thanks to his military service and the relationships he developed with leading figures on the political scene in the Polish-Lithuanian Commonwealth, such as Jan Sobieski, Michał Kazimierz Radziwiłł, Kazimierz Jan and Benedykt Paweł Sapiehas, and Jan Karol Dolski, he laid strong foundations for the family's financial position. Thanks to them, his descendants could further raise their social status.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 163a, t. 13; Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (AR), dz. II, sygn. 1672; Archiwum Skarbu Koronnego (ASK); dz. III, sygn. 5, dz. V, sygn. 10, dz. 85 (Akta Skarbowo-Wojskowe), sygn. 93, 96, 99, 104, 108; Metryka Koronna (MK), *Libri Legationum*, sygn. 25; Nabytki niedokumentowane Oddziału I, sygn. 36.
- Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (BJ), akc. 236-239/99, 326/99, 327/99, 339/99.
- Biblioteka Narodowa w Warszawie (BN), rkps 6639.
- Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (BPAU i PAN), rkps 1070, 1081.
- Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 11906/III, t. 1.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), SA, nr 22, 38, 40, 3452, 3454; f. 599, op. 1, nr 206.
- Львівська Національна Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаника, Львів (LNNB), f. 5, op. 1, nr 699; op. 2, nr 2395.
- Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск (NGAB), f. 695, op. 1, nr 100, 101.

Źródła drukowane

- Diariusz Jakuba Pusłowskiego z lat 1611–1625*, oprac. Z. Pietrzyk, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 52, 2002, nr 1/2, s. 119–130.
- Listy z czasów Jana III i Augusta II*, wyd. W. Skrzydyłka, G. Unn, Kraków 1870.
- Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 10, 1964, cz. 2, s. 232–262.
- Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2001.
- Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, red. A. Rachuba, Warszawa 2002.
- Poczobut Odlanicki J.W., *Pamiętnik (1640–1684)*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1987.
- Volumina legum* (VL), t. 5, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860.
- Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, t. 4, oprac. W.S. Broel-Plater, Warszawa 1859.

Opracowania

- Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008.
- Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Radziwiłł jako hetman polny litewski (1668–1680)*, w: *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017, s. 229–241.
- Bobiatyński K., *Rachunki wojskowe hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 48, 2019, nr 1, s. 41–60.
- Bobiatyński K., *Skład i liczebność armii litewskiej podczas wojny z Turcją w latach 1683–1686*, „Zapiski Historyczne” 86, 2021, nr 1, s. 29–55.
- Bobiatyński K., *Spór o prerogatywy buławy wielkiej litewskiej podczas sejmku koronacyjnego Jana III Sobieskiego w 1676 roku*, w: *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 155–176.

- Bobiatyński K., *Stosunki Jana III Sobieskiego z litewską elitą władzy w pierwszym okresie rządów (1674–1676)*, w: *Sobieski. Wokół spisków i konfederacji*, red. M. Nagielski, Warszawa 2015 (Biblioteka Epoki Nowożytnej, t. 2), s. 129–143.
- Bobiatyński K., *Testament strażnika wielkiego litewskiego Samuela Kmicica*, „Rocznik Lituanistyczny” 4, 2018, s. 137–158.
- Bobiatyński K., *Walka Sapiechów o odzyskanie wpływów w armii litewskiej w latach 1666–1683*, w: *Canezi: асобы, кар’еры, маёнтки*, red. A.A. Скеп’ян, Мінск 2018, s. 103–114 / *Sapehi: asoby, kar’ery, maiontki*, red. A.A. Skep’jan, Minsk 2018, s. 103–114.
- Bobiatyński K., *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016.
- Bobiatyński K., Hundert Z., *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (lata 1675–1676) w świetle akt skarbowo-wojskowych*, „Zapiski Historyczne” 83, 2018, nr 1, s. 155–173.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*. Spis, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, red. A. Rachuba, Warszawa 2007.
- Hundert Z., *Aleksander Polanowski – porucznik husarski oraz pułkownik Jego Królewskiej Miłości*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2, 2013, s. 41–70.
- Hundert Z., *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, wyd. 2 popr., Oświęcim 2014.
- Hundert Z., *Jacek (Hiacynt) Boratyński – podczaszy żydaczowski i porucznik husarski w dobie wojen polsko-tureckich w drugiej połowie XVII wieku. Studium z zawodu żołnierskiego*, „Saeculum Christianum” 24, 2017, s. 170–183.
- Hundert Z., „Kopijników, czyli husarzy chorągwie, owo czoło wojska, owa nieodparta w wojnie potęga, powinny być pomnożone” – *Hetman Jan Sobieski a husaria koronna w latach 1667–1673*, w: *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski i jego czasy (1665–1674)*, red. D. Milewski, Warszawa 2014, s. 247–272.
- Hundert Z., *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, wyd. 2 popr. i uzupełn., Oświęcim 2019.
- Hundert Z., *O instytucji królewskich chorągwi husarskich w obu komputach wojsk Rzeczypospolitej w czasach Jana III (1674–1696)*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, red. Z. Hundert, T. Mleczek, Warszawa 2020, s. 151–169.
- Hundert Z., *Patronat wojskowy Jana Sobieskiego 1667–1696. Rola, znaczenie, postulaty badawcze*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne” 146, 2019, nr 2, s. 481–493.
- Hundert Z., *Projekty komputów wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1683–1684. Przyczynek do badań nad problemem rywalizacji Jana III z Sapiehami o wpływy w wojsku litewskim w latach 1683–1696*, „Rocznik Lituanistyczny” 3, 2017, s. 95–119.
- Kroll P., *Wykorzystanie husarii koronnej na ukraińskim obszarze działań wojennych w latach 1648–1667*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, red. Z. Hundert, T. Mleczek, Warszawa 2020, s. 129–150.
- Nagielski M., *Druga wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-wojskowych Rzeczypospolitej u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy*, Warszawa 2011.
- Nagielski M., *Liczebność i organizacja gwardii przybocznej i komputowej za ostatniego Wazy (1648–1668)*, Warszawa 1989.
- Nagielski M., *Pułkownik Stanisław Lipnicki. Przyczynek do problematyki awansu kadry zawodowej armii Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: *Litwa w epoce Wazów*, red. W. Kriegerseisen, A. Rachuba, Warszawa 2006, s. 327–340.
- Nagielski M., *Sapiehowie w armii koronnej w dobie panowania Jana Kazimierza Wazy*, w: *Canezi: асобы, кар’еры, маёнтки*, red. A.A. Скеп’ян, Мінск 2018, s. 87–102 / *Sapehi: asoby, kar’ery, maiontki*, red. A.A. Skep’jan, Minsk 2018, s. 87–102.
- Piawski K., *Dolski Jan Karol*, w: *PSB*, t. 5, Kraków 1939–1946, s. 288–289.

- Rachuba A., *Doświadczenie wojskowe hetmana Michała Kazimierza Radziwiłła (1635–1680)*, w: *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017, s. 221–228.
- Rachuba A., *Jan Jacek Ogiński*, w: *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, red. M. Nagielski, Warszawa 2006, s. 202–208.
- Rachuba A., *Kariery oficerów cudzoziemskiego pochodzenia w armii litewskiej w XVII w.*, w: *W służbie obcych monarchów i państw. Mechanizmy karier obcokrajowców w armiach oraz administracji państwowej*, red. T. Ciesielski, Warszawa 2015, s. 35–51.
- Rachuba A., *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiechów z biskupem Brzostowskim*, „Zapiski Historyczne” 51, 1986, nr 1, s. 63–81.
- Rachuba A., *Oficerowie cudzoziemskiego autoramentu w armii Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1648–1667*, w: *Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. Karpius, W. Rezmer, Toruń 1998, s. 57–71.
- Rachuba A., *Uwagi i uzupełnienia do Słownika biograficznego oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 106, 2015, nr 3, s. 577–593.
- Sliesoriūnas G., *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius 2002.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 15, Warszawa 1931.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczółt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2020.
- Wagner M., *Kampania kamieniecka 1688 roku*, w: *Jarżmo Ligi Świętej? Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, red. D. Milewski, Warszawa 2017, s. 187–214.
- Wagner M., *Korpus oficerski wojska polskiego w drugiej połowie XVII wieku*, Oświęcim 2015.
- Wagner M., *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 1–3, Oświęcim 2013–2018.
- Wagner M., *Udział wojsk litewskich w wojnie polsko-tureckiej w latach 1684–1699*, „Historia i Świat” 3, 2014, s. 113–136.
- Wagner M., *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1, Zabrze 2009.
- Wasilewski W., *Wyprawa bukowińska Stanisława Jabłonowskiego w 1685 roku*, Warszawa 2002.
- Wierzbicki L.A., *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Lublin 2005.
- Zlot I., „*Spuścizna Rzeczypospolitej Obojga Narodów*”. *Polskie, litewskie i białoruskie dziedzictwo pozostałe po rodzinie Pusłowskich*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2017, nr 1(24), s. 79–104.

Konrad Bobiatyński (ur. w 1977 r. w Warszawie) – dr hab. (2017 r.), adiunkt w Zakładzie Historii Nowożytniej na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania naukowe: historia Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XVII w., staropolska sztuka wojenna XVI–XVII w. Autor książek: *Od Smoleńska do Wilna. Wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1655*, Zabrze 2004; *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008; *Ад Смоленску да Вільні. Вайна Рэчы Паспалітай з Масковіяй (1654–1655 гг.)*, wyd. 1: Mińsk 2008, wyd. 2: Wilno–Białystok 2011, wyd. 3: Smoleńsk 2014; *W walce o hegemonię. Ryalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016; edycji źródłowych (razem z zespołem): *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655*, cz. 1: *Diariusz kancelaryjny 1649–1653*, cz. 2: *Listy*, Warszawa 2019–2020 oraz ponad 70 artykułów naukowych. E-mail: k.bobiatynski@uw.edu.pl

Zbigniew Hundert (ur. w 1986 r. w Warszawie) – dr nauk humanistycznych w zakresie historii (2014 r.), adiunkt w Dziale Projektów Naukowych i Muzealnych Zamku Królewskiego w Warszawie – Muzeum. Autor dwóch monografii książkowych i blisko stu innych publikacji. Związany z warszawskim ośrodkiem historyków epoki nowożytnej. Zajmuje się historią polityczną, wojskową i ekonomiczną Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w., a także dziejami Mazowsza w dobie panowania Jana III. E-mail: zhundert@zamek-krolewski.pl